

A detailed oil painting of Marie Terezie, the Habsburg Empress of Austria. She is depicted from the chest up, wearing an elaborate white powdered wig adorned with a tiara and large pearl earrings. Her dress is a dark, rich fabric with a lace-trimmed bodice and a large, draped collar. Her hands are clasped in her lap, holding a small object. The background is a dark, neutral tone.

Vladimír Liška

Marie Terezie

záhady a mystéria

Marie Terezie

záhady a mystéria

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na

www.xyz.cz

www.albatrosmedia.cz

x·y·z

NAKLADATELSTVÍ

Vladimír Liška

Marie Terezie – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2017

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA a.s.

Vladimír Liška

arie Terezie
záhady a mystéria

© Vladimír Liška, 2017
© NAKLADATELSTVÍ XYZ, 2017

ISBN tištěné verze 978-80-7505-629-0
ISBN e-knihy 978-80-7505-672-6 (1. zveřejnění, 2017)

OBSAH

Prolog	7
Kapitola 1. Preludia mládí	17
Kapitola 2. Bojovnice o trůn	37
Kapitola 3. Mystéria baroka	61
Kapitola 4. Podivná kauza barona von Trencka	85
Kapitola 5. Složité svět vladařky	109

Kapitola 6.	
Osvícená panovnice – pravda, nebo mýtus?	125
Kapitola 7.	
Sedmiletá válka	143
Kapitola 8.	
Světla a stíny sňatkové politiky	153
Kapitola 9.	
Bůh, víra, zázraky a církev	161
Kapitola 10.	
Marie Terezie a české země	171
Kapitola 11.	
Do náruče smrti	189
Epilog	199
Přehled použitých pramenů a literatury	203

Prolog

Rakouská panovnice Marie Terezie (1717–1780) je z celé řady důvodů dodnes považována za jednu z nejvýznamnějších vladařských osobností 18. století. Přezdívalo se jí „Velká matka Rakouska“ a zděděnou habsburskou říši během své vlády dokázala vymanit z hospodářského a společenského úpadku a přeměnit ji v silný centralizovaný stát, jenž se stal jednou z rozhodujících velmocí na evropském kontinentě. Velkou matkou však skutečně byla – svému manželovi Františku I. Štěpánovi Lotrinskému (1708–1765) porodila celkem šestnáct dětí, jedenáct dcer a pět synů, dospělosti se ovšem dožilo jen deset z nich (šest dcer a čtyři synové). Je známo, že o své děti vždy příkladně pečovala a nikdy nepřestala sledovat jejich další životní osudy.

Cesta k dosažení proměny rakouské říše v moderní centralizovanou monarchii nebyla pro Marii Terezii jednoduchá, neboť její čtyřicetileté panování několikrát poznamenaly války s pruským králem Fridrichem II. Velikým (1712–1786), kterého považo-

vala za svého úhlavního nepřítele a z hloubi duše ho po většinu svého života nenáviděla, i když se s ním osobně nikdy nesetkala. Na této její antipatii ke všemu pruskému nic nezměnil ani vstřícnější postoj jejího syna Josefa II., který byl v roce 1764 korunován římskoněmeckým králem, a od roku 1765 se stal spoluvladařem a později usiloval o zlepšení vztahů Rakouska k Prusku.

Marie Terezie se narodila (13. 5. 1717) do velice pohnutého období našich dějin, jež bylo v Čechách ve znamení poslední vlny rekatolizace pod vedením katolického řádu Tovaryšstva Ježíšova (jezuitů). Mezi jezuitskými misionáři zvláště vynikal páter Antonín Koniáš (1691–1760), jehož misijní působení, zahájené kolem roku 1720, pokračovalo i během vlády Marie Terezie do roku 1759.

Zároveň to bylo období církevního tmářství, kdy nejen mnozí představitelé katolického kléru a šlechty, ale i poddaný lid věřili v existenci čarodějnictví, vampyrismu a dalších pověr a předsudků. S těmito pozůstatky středověkého způsobu myšlení se později Marie Terezie musela vyrovnávat, což se například promítlo i do soudních a dalších reforem, které v rakouské monarchii prosadila.

Čechy (včetně Prahy) byly až do roku 1740 vídeňskou vládou přezírány, i když vedle Slezska tvořily významnou hospodářskou základnu habsburské říše, a to nejen vysokými daňovými odvody, ale rovněž postupným zaváděním manufakturní výroby i jiných podnikatelských aktivit české šlechty a měšťanstva. Politický význam Prahy a českých zemí se po roce 1740 ve válkách

o habsburské dědictví dostal opět do popředí, neboť bylo zřejmé, že vítěz, jenž by ovládl Prahu, si zároveň mohl zajistit i vládu nad Českým královstvím.

V roce 1741 se to podařilo bavorskému kurfiřtovi Karlu Albrechtovi, kterého část českých stavů prohlásila českým králem. Byl to však jen dočasný úspěch, po roce se vojska bavorského kurfiřta, tvořená především francouzskými žoldnéři, dala z Prahy i Čech na ústup před rakouskou armádou, kterou sem Marie Terezie vyslala s cílem očistit zemi od bavorsko-francouzské okupace. Na jaře roku 1743 pak byla v Praze korunována za českou královnu.

Dodnes je obdivuhodné, jak dokázala vojenskými i diplomatickými aktivitami úspěšně bránit habsburskou monarchii před rozvratem, který jí především v počátcích vlády hrozil. Později toto své státnické umění ještě několikrát zopakovala, zejména v případech expanzivních vpádů vojsk již zmiňovaného pruského krále Fridricha II. Tím okolnímu světu nejen dokázala, že je silnou panovnickou osobností, ale že si i v kritických okamžicích ohrožení umí zachovat rozvahu a chladnokrevnost. Krok za krokem tak vyrůstala v respektovanou vladařku, jejíž hlavní přednost spočívala v tom, že předem dokázala odhadnout své možnosti.

Do jaké míry byla v českých zemích oblíbená, je dodnes sporné, vždyť během její vlády se Čechy, Morava a Slezsko několikrát změnilo v důležité válečné bojiště. V roce 1743 se v pražském Svatovítském chrámu sice nechala korunovat za českou královnu,

ale poté českou metropoli krátce navštívila až v souvislosti s vojenskými manévry v roce 1754, což také bylo naposledy. O další návštěvě Čech ještě uvažovala v roce 1765, nicméně nečekaná smrt jejího manžela Františka Štěpána Lotrinského tento plán zhatila.

Rakousko-pruské války jistě pro českou šlechtu znamenaly velké výdaje a pro poddaný lid nepřijemné vojenské odvody a bídu, spojenou s tíživými robotami. Zároveň byla do škol povinně zavedena němčina, což zapříčinilo odnárodňování určité části tehdejší české společnosti.

Všechny tyto kroky, byť v českém prostředí nepopulární, je však třeba vnímat v mnohem širších dobových souvislostech, neboť měly svůj opodstatněný a logicky zdůvodnitelný význam vycházející z utilitární koncepce jednotného rakouského státu, kterou Marie Terezie a její syn a pozdější spoluvladař Josef II. prosazovali.

Dnes není mezi historiky pochyb o tom, že reformy této habsburské panovnice položily základy novodobého Rakouska. Její vláda vůči Českému království, tvořícímu součást dědičných zemí habsburské monarchie, nebyla příliš příznivá, přesto se právě tereziánskými reformami dotkla českých zemí naprosto zásadním a z pohledu nadcházejícího vývoje pozitivním způsobem.

Už jen to, že se děti poddaných měly povinně učit číst, psát a počítat, byl počín, který do budoucna výrazně snižoval počty negramotných obyvatel na zaostalém venkově. Její reformy vyš-

šího školství byly navíc zaměřeny na výchovu a vzdělávání odborníků nejrůznějších průmyslových a vědních oborů, což do budoucna znásobovalo počty vzdělané inteligence.

Na druhou stranu není třeba dopady těchto reformních kroků Marie Terezie na tehdejší společnost přeceňovat, protože se dotýkaly především její bohatší části. K aktivnímu reformnímu průlomu došlo až za vlády jejího syna Josefa II. (vládl 1780–1790), který svými důležitými panovnickými výnosy (například patentem o zrušení nevolnictví a tolerančním patentem) otevřel cestu k českému národnímu obrození. Josef II. tak dokončil velké dílo Marie Terezie v duchu osvíceného absolutismu, s nímž se už jako spoluvládce své matky plně ztotožňoval. Panovnice však synovo reformní nadšení považovala za příliš extrémní a unáhlené, což na sklonku jejího života vedlo k jejich vzájemným sporům.

Během dvaceti let (1736–1756) byla Marie Terezie celkem šestnáctkrát těhotná, a přitom musela plnit své státnické povinnosti. Už tento fakt budí úctu a je svědectvím výjimečnosti její osobnosti. Své děti nikdy nezanedbávala, a i když byla nucena řešit i velice složité politické problémy, dbala na jejich dobrou výchovu a kvalitní vzdělávání. Jistě k tomu přispělo i to, že se provdala za muže, kterého hluboce milovala, což bylo v té době cosi naprosto unikátního. Její manžel, lotrinský vévoda František Štěpán, jí byl důležitou oporou a po jeho smrti v roce 1765 už zůstala až do konce svého života vdovou.

Marie Terezie bývá někdy řazena mezi tzv. osvícené panovníky, ale její „osvícenost“ nepramenila z novátorské francouzské

filozofie, jak by se mohlo na první pohled zdát. Sama totiž považovala ideologii francouzských osvícenců pro rakouskou monarchii za příliš nebezpečnou, podle jejího přesvědčení podryvali svými kritickými postoji k církvi a panovnickému absolutismu základy křesťanské společnosti. Pokud s některými jejich názory souhlasila, bylo to jen tehdy, když nebyly v rozporu s jejím vlastním reformním pragmatismem, který lze spíše charakterizovat jako osvícený konzervatismus.

Arcivévodkyně rakouská, královna česká i uherská a manželka císaře Svaté říše římské Marie Terezie stála v čele habsburské monarchie dlouhých čtyřicet let a vždy za všech okolností hájila především zájmy habsburské dynastie. Jinak to ani být nemohlo, zachování rodového dědictví patřilo ke stěžejním cílům politiky i u jiných panovníků a Habsburkové patřili mezi nejstarší vládařskou dynastii v Evropě. Tato okolnost jistě byla i velkou motivací k tomu, aby Marie Terezie ke své vládě přistupovala s příkladnou odpovědností. Svým nástupcům jednou chtěla předat silný a prosperující stát, jenž by se stal významnou evropskou mocností. A to se jí také do velké míry podařilo.

V tomto svém úsilí ovšem nebyla sama a její důležitou devízou bylo určitě to, že se dokázala obklopovat vzdělanými lidmi, kteří se stali jejími rádci a jimž plně důvěřovala. Jedno z tajemství jejích panovnických úspěchů spočívalo v tom, že dokázala naslouchat svým rádcům, řídit se jejich názory, i když si konečná rozhodnutí vyhrazovala pro sebe. Předností Marie Terezie byla i jistá opatrnost, spočívající v pečlivém zvažování prospěšnosti

vlastních rozhodnutí pro zlepšení chodu celé monarchie i její hospodářské a politické stability, neustále narušované válkami, které však z pohledu Rakouska byly válkami obrannými – ať šlo o Turky, nebo o pruské agrese, jimž byla nucena čelit.

Ale v pozadí toho všeho stála Marie Terezie i jako žena a člověk se svými klady a zápory, radostmi a strastmi, obavami i vizemi tvořícími její vnitřní svět, v němž se jako odchovankyně barokní epochy pohybovala, což ovlivňovalo i způsob jejího myšlení.

Tím se do popředí dostává otázka, jaká vlastně Marie Terezie byla, čím se ve svém konání řídila a jaké hodnoty vyznávala. Zde před námi najednou vyvstává poměrně složitá osobnost, v mnohém i rozporuplná a nesoucí břímě moci, která ji zavazovala i svazovala.

V Mariině životě, naplněném mnohonásobným mateřstvím, byly okamžiky obav, nadějí, triumfů i zklamání, okamžiky veselí i smutku, váhání i rozhodných činů. To vše ji činilo před jejím nejbližším okolím velice lidskou, a navíc dlouho i charismatickou osobností.

Historici dobu vlády Marie Terezie dodnes považují za přelomové období, kdy rakouská monarchie v mnoha směrech nastoupila cestu k překonání duchovního tmářství a dalších přežitků hluboké minulosti, jež byly pozůstatkem středověké stavovské soustavy, projevující se od první poloviny 18. století kontraproduktivně i zpátečnický, což mělo za následek postupující rozklad celé habsburské říše.

Marie Terezie ovšem tento úpadek zastavila a položila základy modernizované říše, která se o pár desítek let později stala výraznou mocensko-politickou silou Evropy. Tato panovnice upevnila autoritu Habsburků ve chvíli, kdy hrozilo její vážné oslabení.

Pozdější česká historiografie k ní však většinou zaujímal jiná postoje a mnohem pozitivněji hodnotila vladařský přínos jejího syna a nástupce Josefa II. Proč tomu tak bylo a zda byla tato ambivalence oprávněná a objektivní, na to se snaží tato kniha rovněž nalézt odpověď. V čem byla Marie Terezie výjimečná a v čem naopak zaostávala za očekáváním lidu, jemuž vládla? Jaká tajemství jejího života zůstávají neobjasněná nebo nepochopená? A je pozdější mýtus o „zlatém věku“ habsburské monarchie za jejího panování odrazem skutečnosti, nebo šlo jen o uměle vytvářenou gloriolu, spojenou s kultem její osoby?

V hledání odpovědí na tyto a mnohé další otázky, související s Mariinou vládou, je možná skryto něco, co se dosud nepodařilo plně pochopit a správně zhodnotit. Není divu, vždyť nás od ní dělí propast tří století a dobové dokumenty i další písemnosti, které se z jejích časů dochovaly, neobsahují zdaleka vše, co bychom si o této panovnici přáli vědět.

To ale neznamená, že toho o Marii Terezii víme málo, v jejím případě je to spíše naopak. Přesto je však pro literáty a historiky stále výzvou. Už jen proto, že se sama na sklonku života zmítala v pochybnostech, zda toho pro svůj stát udělala hodně nebo málo a zda byla pro své národy tím, čím vždy chtěla být – tedy dobrou matkou. Pravdou je, že ne vždy se jí to dařilo, o čemž

svědčí vzpoury poddaných v Uhrách nebo v Čechách, které přikázala tvrdě potlačit vojskem. Tyto vzpoury však nebyly namířeny proti její osobě, nýbrž především proti z vůli vrchnosti, která byla na svých panstvích často téměř neomezeným vládcem. Proto se vrchnostenské pravomoci snažila svými reformami omezit, aby zabránila alespoň těm nejhorším excesům majitelů panství a jejich úředníků vůči poddaným.

Poodhrnout závoj minulosti tak vzdálené je vždy velkým dobrodružstvím a nikdy nevíte, co vás čeká. Dokonce i když je člověk přesvědčen, že ho už nic nemůže překvapit, mnohdy zjistí, že takový předpoklad bývá mylný.

Když jsem tuto knihu začal psát, brzy jsem pochopil, že Marie Terezie byla živel nabitý mocnou energií, že se rozhodla změnit alespoň ten kus světa, který po svých předcích zdělila. A dokázala to dělat s bravurou sobě vlastní i s pevným úsilím, plynoucím z hlubokého přesvědčení, že k tomu byla podivným řízením osudu vyvolena.

Nicméně ne vždy byla úspěšná a nastaly i chvíle, kdy propadala obavám a depresím. To se pak obracela k Bohu, byla totiž hluboce věřící katolička, a po manželově smrti se u ní dokonce projevovaly sklony k bigotnosti. Když se o samotě modlila, byly to možná jediné okamžiky, kdy se mohla oddávat nerušenému rozjímání, oddělena od všeho světského ruchu i povinností, jež patřily k jejímu panovnickému osudu.

Tento úděl nese pečeť jisté nevyrovnanosti, neboť i ona se s přibývajícími lety měnila – povahově i fyzicky. Proto odpověď na

otázku, jaká vlastně Marie Terezie byla, není vůbec jednoduchá a pro mnohé současníky zůstává i nadále ženou v jistých ohledech tajemnou.

Nezbývá než se pokusit proniknout za oponu vzdáleného času a tam tuto odpověď hledat. Možná bude mnohoznačná a zřejmě i komplikovaná. Ale tak už to u slavných a významných osobností historie bývá.

Kapitola 1.

Preludia mládí

Narození druhého potomka v květnu roku 1717 očekával císař Svaté říše římské národa německého Karel VI. (1685–1740) s velkými nadějemi. V listopadu 1716 totiž zemřel jeho půlroční prvorozený syn Leopold a habsburská monarchie byla opět bez následníka trůnu. Karlův zesnulý bratr a předchůdce, císař Josef I. (1678–1711), po sobě zanechal jen dvě dcery a po smrti malého Leopolda Habsburkům znovu hrozilo, že jejich rod vymře po meči. Ale Karlovi VI. bylo teprve jedenatřicet let a šance, že se mu narodí nový mužský dědic, stále přetrvávala.

Uvědomělý císař ovšem nehodlal nic ponechat náhodě a už v roce 1713 – tedy ještě než zplodil svého prvního potomka – prozřetelně vydal nový nástupnický řád, který měnil dosud platná ustanovení o následnictví v habsburském rodě. Původní následnická práva byla v habsburské monarchii dědičná a přecházela

vždy z otce na nejstaršího syna podle zásad primogenitury (prvorozenosti).

Rok vydání nových zásad zřejmě nebyl náhodný. Tehdy totiž habsburskou monarchii zasáhla morová epidemie, která se citelně dotkla i Prahy, kde této strašlivé chorobě podlehla šestina jejích obyvatel. Císaře možné následky této epidemie vyděsily, a proto neprodleně začal řešit nástupnickou otázku. Napadlo ho,

Císař Svaté říše římské národa německého Karel VI. v novém dokumentu o nástupnictví, zvaném Pragmatická sankce, učinil možnými dědici rakouského trůnu i ženské potomky Habsburků. Aniž to tehdy tušil, předurčil svou později narozenou dceru Marii Terezií k vládě nad rakouskou monarchií.

že i on by mohl nečekaně skonat a rakouská monarchie, jež dosud byla bez mužských potomků, by se vzhledem k faktu, že ženy z habsburského rodu žádná nástupnická práva neměly, stala kořistí jiných panovníků.

Z tohoto důvodu nový nástupnický řád Karla VI., který vešel do dějin pod názvem pragmatická sankce, původní ustanovení o nástupnictví podstatným způsobem změnil a rozšiřoval. Podle této novely se dědická práva Habsburků měla do budoucna týkat i ženských potomků, kde opět platil princip primogenitury.

Karel VI. povolal své ministry i členy tajné rady, jež byla nejvyš-

ším poradním orgánem panovníka, a oznámil jim svou vůli. V případě jeho smrti bez mužských potomků měly být veškeré dědické nároky přeneseny v přímé vladařské linii na jeho manželské dcery, v druhé linii pak na dcery jeho zesnulého bratra Josefa I. a ve třetí linii na dcery jeho otce Leopolda I. – tedy Karlovy sestry –, a to vždy na nejstarší z nich.

Tato ustanovení však byla platná jen pro rakouskou monarchii, neboť nástupnický řád císařů Svaté říše římské národa německého z dědických práv ženy striktně vylučoval a v německé říši nebyla žádná vůle ho měnit. Titul a trůn římskoněmeckých panovníků navíc nebyl dědičný a volba římskoněmeckých králů a císařů podléhala jiným pravidlům (volbě říšskými kurfiřty) bez ohledu na to, že Habsburkové byli vládci Svaté říše římské národa německého nepřetržitě už od roku 1440.

Pozdějším prosazením pragmatické sankce sledoval Karel VI. jediný cíl – zajistit do budoucna vladařské postavení Habsburků v dědičných zemích a zachovat celistvost a nedělitelnost rakouské monarchie, jejíž jádro tvořily rakouské země, České království a Uhry. Vydání pragmatické sankce ještě v době, kdy byl Karel VI. bezdětný, svědčí o tom, že šlo z jeho strany jen o preventivní opatření, které s budoucí panovnicí Marií Terezií nemělo vůbec nic společného.

Stavovské sněmy jednotlivých zemí habsburské monarchie nový nástupnický řád během let 1720–1722 přijaly bez potíží, neboť mimořádného významu nabyla pragmatická sankce, až když

začínalo být jasné, že se Karel VI. už mužského potomka nedočká.

Císařovo očekávání, že se mu v květnu roku 1717 narodí nový dědic habsburského trůnu, se totiž nesplnilo. Místo syna na svět přišlo děvče, které dostalo jméno Marie Terezie.

Zklamání nad narozením dcery brzy pominulo, neboť Karlova manželka Alžběta Kristýna Brunšvicko-Wolfenbüttelská (1691–1750) po necelém roce opět otěhotněla. V září roku 1718 se však narodila další dcera Marie Anna (1718–1744).

Na dalšího potomka musel Karel VI. čekat dlouhých šest let. Jeho ženě bylo přes třicet, když v roce 1724 porodila holčičku Marii Amálii. Ta se dospělosti nedočkala. Zemřela v pouhých šesti letech.

Císařovnu velice rmoutilo, že rodí samé dcery, a dělala vše pro to, aby znovu otěhotněla. Jenže veškeré úsilí bylo marné, byt se snažila o nejrozmanitější léčebné kúry, které by jí pomohly. Na radu jakéhosi šarlatána jistý čas dokonce pila i hodně vína, až hrozilo nebezpečí, že se z ní stane notorická alkoholička.

Po smrti nejmladší dcerky Marie Amálie se císařovna v roce 1732 rozhodla situaci radikálně řešit. Lékaři jí doporučili pobyt v Karlových Varech, protože měli podezření, že jí po čtvrtém porodu hrozí trvalá neplodnost. Ovšem ani lázeňská léčba nepomohla a Alžběta Kristýna do požehnaného stavu již nepřišla.

Marie Terezie mezitím vyrostla v překrásnou patnáctiletou modrookou dívku se světlými, zlatavými kadeřemi a souměrnou postavou a stala se ozdobou vídeňského dvora. Ovládala